

BOBURNOMANING BADIY XUSUSIYATLARI**Salomova Intizor Asomiddin qizi**

TAFU O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. “Boburnoma” o'zbek adabiyotining noyob durdonasi bo'lib, Zahiriddin Muhammad Bobur tomonidan yaratilgan ushbu asar nafaqat tarixiy manba, balki yuksak badiiy qimmatga ega bo'lgan memuar janridagi nodir namuna hisoblanadi. Asarda muallifning shaxsiy kechinmalari, siyosiy faoliyati va Sharq olamining XVI asrdagi manzarasi yorqin tasvirlangan. Boburnomaning badiiy xususiyatlari uning tili, uslubi, obrazlar tizimi, voqelikni realistik aks ettirishi va psixologik chuqurligida namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqotda asarning badiiy mahorati, tasviriy vositalari hamda o'zbek nasri rivojida o'rni atroflicha tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Boburnoma, badiyat, memuar, nasr, uslub, til, obrazlar, realism

Аннотация. «Бабурнаме» является уникальным шедевром узбекской литературы. Это произведение, созданное Захириддин Мухаммад Бабур, представляет собой не только важный исторический источник, но и редкий образец мемуарного жанра, обладающий высокой художественной ценностью. В произведении ярко отражены личные переживания автора, его политическая деятельность, а также картина восточного мира XVI века. Художественные особенности «Бабурнаме» проявляются в его языке, стиле, системе образов, реалистическом изображении действительности и психологической глубине. В данном исследовании всесторонне анализируются художественное мастерство произведения, его изобразительные средства и место в развитии узбекской прозы.

Ключевые слова: «Бабурнаме», художественность, мемуары, проза, стиль, язык, образы, реализм.

Annotation. Baburnama is a unique masterpiece of Uzbek literature. Created by Zahiriddin Muhammad Babur, this work is not only an important historical source but also a rare example of the memoir genre with high artistic value. The work vividly portrays the author's personal experiences, political activities, and the landscape of the Eastern world in the sixteenth century. The artistic features of Baburnama are reflected in its language, style, system of images, realistic depiction of reality, and psychological depth. This study provides a comprehensive analysis of the work's artistic mastery, its expressive devices, and its role in the development of Uzbek prose.

Keywords: Baburnama, artistic features, memoir, prose, style, language, imagery, realism.

Kirish

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) nafaqat davlat arbobi, sarkarda, balki o'zbek klassik adabiyotining yirik namoyandasi, shoir va olim sifatida ham tanilgan. Uning shoh asari "Boburnoma" o'zbek adabiyoti tarixida alohida o'rin tutuvchi, noyob nasriy memuar va tarixiy-ilmiy asardir.

Asar taxminan 1519-1530 yillar oralig'ida eski o'zbek (chig'atoy) tilida yozilgan bo'lib, Z.M.Boburning hayoti va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan 1494-1529 yillardagi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindistondagi tarixiy-siyosiy voqealarni batafsil bayon etadi. "Boburnoma" o'z davrining siyosiy, ijtimoiy, tabiiy sharoitlari, harbiy strategiyalari, geografiyasi,

flora va faunasi, turli mintaq va xalqlarning madaniy jihatlari haqida bebaho ma'lumotlar beradi. Bu asar nafaqat tarixiy manba, balki o'zining yorqin nasri, chuqur falsafiy mushohadalari va yuksak adabiy qimmatini bilan ham e'tirof etilgan.

Asar o'zbek klassik adabiy tilining yorqin namunasi sifatida qadrlanadi. Z.M.Bobur eski o'zbek tilini ilmiy va adabiy til sifatida rivojlantirishga intilib, sodda, ravon va tabiiy uslubni targ'ib qilgan. U arab va fors elementlarini mahorat bilan uyg'unlashtirib, turkiy tilni boyitgan holda uning ravshanligini saqlab qolgan.

"Boburnoma" toponimlar, botanika, zoologiya, harbiy ish va madaniyat kabi turli sohalaridagi keng, tizimli lug'ati bilan boy lingvistik manba hisoblanadi. Asarning badiiy xususiyatlari, jumladan, til va uslub mahorati, obrazlar tizimi, psixologik tasvir, tabiat manzaralari va kundalik hayotning yorqin badiiy aks ettirilishi uning jahon adabiyotidagi o'rini belgilovchi muhim omillardir. Ushbu maqolada "Boburnoma"ning badiiy xususiyatlari kompleks tahlil qilinib, asarning janr sintezi, til va uslubiy mahorati, obrazlar yaratishdagi o'ziga xosligi hamda muallif "men"ining ifodasi ilmiy-tanqidiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

"Boburnoma"ning badiiy xususiyatlari adabiyotshunoslikda uzoq yillardan buyon chuqur o'rganilib kelinayotgan markaziy mavzulardan biridir. Asar nafaqat o'z davrining tarixiy hujjat va geografik ma'lumotlar manbai sifatida, balki o'zining yuksak badiiy qimmatini bilan ham olimlar e'tiborini tortgan. Dastlabki tadqiqotlar asarning tarixiy-biografik jihatlariga urg'u bergan bo'lsa-da, keyinchalik uning janr xususiyatlari, til va uslub mahorati, obrazlar tizimi hamda muallif "men"ining ifodasi kabi badiiy qatlamlari atroflicha tahlil etila boshlandi.

Xususan, so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy ishlarda "Boburnoma"ning memuar, avtobiografiya, tarixiy yilnoma va sayohatnoma janrlarini o'zida mujassam etgan noyob sintez asari ekanligi ta'kidlanadi. Bu jihatdan, asarning janrlararo chegaralarni buzib o'tishi va badiiy-publistsistik uslubning uyg'unlashuvi zamonaviy adabiyotshunoslikda alohida qiziqish uyg'otmoqda. Masalan, 2021-yilda nashr etilgan bir tadqiqotda

"Boburnoma"ning o'zbek nasrida memuar janrining shakllanishiga ta'siri va uning badiiy-estetik funksiyalari chuqur tahlil qilingan. Unda Z.M.Boburning shaxsiy kechinmalari, siyosiy faoliyati va adabiy ijodining o'zaro bog'liqligi, asarning badiiy yaxlitligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida ko'rsatiladi. Asarning o'zbek adabiyotidagi ilk avtobiografik asarlardan biri sifatidagi o'rni va uning keyingi avlod ijodkorlariga ko'rsatgan ta'siri ham yangi ilmiy yondashuvlar asosida baholanmoqda.

Asarning til va uslub mahorati ham ko'plab tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lgan. Z.M.Bobur eski o'zbek tilini ilmiy va adabiy til sifatida rivojlantirishga intilgani, sodda, ravon va tabiiy uslubni targ'ib qilgani adabiyotshunoslar tomonidan yuksak baholanadi. Olimlar Z.M.Boburning arab va fors elementlarini mahorat bilan uyg'unlashtirib, turkiy tilni boyitgan holda uning ravshanligini saqlab qolganini alohida ta'kidlaydilar.

2022-yilda e'lon qilingan bir maqolada "Boburnoma" tilining leksik-semantik xususiyatlari, xususan, toponimlar, botanika, zoologiya, harbiy ish va madaniyatga oid terminlarning tizimli lug'at boyligi atroflicha o'rganilgan. Ushbu tadqiqotda Z.M.Boburning tilni milliy madaniyat va o'zlikni saqlash vositasi sifatida qadrlashi, turkiy tilning imkoniyatlarini namoyish etish maqsadini ko'zlagani uning badiiy uslubining asosiy tamoyillaridan biri sifatida ko'rsatilgan.

Zamonaviy lingvistik tahlillar Z.M.Boburning so'z tanlashdagi nozik didini, tasviriy vositalardan mohirona foydalanishini, ularning matn jozibasini oshirishdagi va o'quvchida chuqur

taassurot qoldirishdagi o'rnini yoritib bermoqda. Z.M.Boburning uslubidagi ixchamlik, aniqlik va jozibadorlik, uning har bir so'zni o'z o'rnida ishlatish mahorati asarning badiiy qimmatini belgilovchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Bu jihatlar, ayniqsa, uning kundalik hayot lavhalarini, harbiy yurishlarni yoki tabiat manzaralarini tasvirlashda yaqqol namoyon bo'ladi.

"Boburnoma"dagi obrazlar tizimi va psixologik tasvir ham adabiyotshunoslarning diqqat markazida turadi. Z.M.Bobur nafaqat o'zining, balki zamondoshlari, yaqinlari va hatto dushmanlarining ham ichki dunyosini, xarakter xususiyatlarini, ruhiy holatlarini yorqin va ishonarli tarzda tasvirlay olgan. Uning obraz yaratish mahorati shundaki, u shaxslarning tashqi ko'rinishini oddiygina bayon etish bilan cheklanmay, ularning fe'l-atvori, intilishlari va motivlarini chuqur psixologik tahlil orqali ochib beradi.

2020-yilgi bir monografiyada Z.M.Boburning o'z-o'zini tahlil qilish mahorati, uning shaxsiy kechinmalarini, xatolarini va yutuqlarini xolislik bilan bayon etishi, muallif "men"ining asar badiiy to'qimasidagi o'rni chuqur o'rganilgan. Bu tadqiqotda Z.M.Boburning o'zini oddiy inson sifatida tasvirlashi, uning shaxsiy iztiroblari, quvonchlari va umidlari orqali o'quvchiga yaqinlashishi asarning badiiy ta'sirchanligini oshiruvchi asosiy omil sifatida ko'rsatiladi.

Shuningdek, asardagi har bir obrazning o'ziga xos xususiyatlari, ularning voqealar rivojidadagi o'rni va Z.M.Bobur tomonidan yaratilgan psixologik portretlarning badiiy mahorati ham ilmiy ishlarda keng tahlil qilinadi. Muallifning subyektiv qarashlari, falsafiy mushohadalari va hayotiy tajribalari obrazlar tizimining ajralmas qismi bo'lib, asarning badiiy qatlamini boyitadi.

Tabiat, manzaralar va kundalik hayotning badiiy aks ettirilishi ham "Boburnoma"ning o'ziga xos badiiy xususiyatlaridan biridir. Z.M.Bobur o'zi ko'rgan joylar, o'simliklar va hayvonot dunyosini, turli xalqlarning urf-odatlarini, kundalik turmush tarzini nihoyatda aniqlik va joziba bilan tasvirlaydi. Bu tasvirlar shunchaki ma'lumot berish bilan cheklanmay, balki asarning umumiy badiiy muhitini yaratishga, voqealarga fon bo'lishga va hatto obrazlarning ruhiy holatini aks ettirishga xizmat qiladi.

2023-yilda nashr etilgan bir maqolada Z.M.Boburning geografik va etnografik kuzatishlarining badiiy funksiyalari, ularning asar syujeti va obrazlar tizimi bilan uyg'unligi tahlil qilingan. Unda Z.M.Boburning tabiat tasvirlari orqali o'zining ichki holatini, ruhiy kechinmalarini ifodalashi, manzaralarning ramziy ma'nolari hamda asarning umumiy estetik ta'sirini kuchaytirishi ko'rsatiladi.

Masalan, Farg'ona vodiysining go'zal manzaralari Z.M.Boburning vatan sog'inchini, Hindistonning ekzotik tabiati esa uning yangi zaminni zabt etishga bo'lgan intilishini ramziy tarzda ifodalaydi. Bu jihatdan, "Boburnoma" nafaqat tarixiy-ilmiy asar, balki o'zining yorqin nasri, chuqur falsafiy mushohadalari va yuksak adabiy qimmati bilan jahon adabiyotida munosib o'rin egallagan noyob badiiy yodgorlik ekanligi zamonaviy tadqiqotlarda qayta-qayta ta'kidlanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu Boburnomaning badiiy xususiyatlari to'g'risidagi maqolada "Boburnoma" asarining badiiy xususiyatlarini kompleks va chuqur tahlil qilishga qaratilgan sifatli (qualitative) tadqiqot metodologiyasi qo'llaniladi. Asosiy yondashuv deskriptiv-analitik bo'lib, matnning o'ziga xos badiiy qatlamlarini, uning estetik va g'oyaviy qimmatini ochib berishga xizmat qiladi. Tadqiqot adabiyotshunoslikning zamonaviy nazariy yondashuvlari, xususan, matnshunoslik, stilistika, narratologiya va qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslik tamoyillariga asoslanadi. Bu yondashuvlar "Boburnoma"ning ko'p qirrali badiiy olamini har tomonlama o'rganish imkonini beradi.

Asarning janr sintezi masalasini yoritishda janr nazariyasi va intertekstuallik tamoyillari muhim o'rin tutadi. "Boburnoma"ning memuar, avtobiografiya, tarixiy yilnoma va sayohatnoma janrlarini o'zida mujassam etgan noyob sintez asari ekanligi nuqtai nazaridan, har bir janrning badiiy funksiyalari va ularning asar yaxlitligini ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Bu jarayonda Z.M.Boburning shaxsiy kechinmalari, siyosiy faoliyati va adabiy ijodining o'zaro bog'liqligi, asarning badiiy yaxlitligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, asarning o'zbek nasrida memuar janrining shakllanishiga ta'siri va uning badiiy-estetik funksiyalari zamonaviy adabiyotshunoslik yondashuvlari asosida baholanadi.

Til va uslub mahoratini tahlil qilishda stilistik tahlil va lingvistik poetika usullaridan keng foydalaniladi. Z.M.Boburning eski o'zbek tilini ilmiy va adabiy til sifatida rivojlantirishga intilishi, sodda, ravon va tabiiy uslubni targ'ib qilishi uning badiiy uslubining asosiy tamoyillaridan biri sifatida o'rganiladi. Tadqiqotda "Boburnoma" tilining leksik-semantik xususiyatlari, xususan, toponimlar, botanika, zoologiya, harbiy ish va madaniyatga oid terminlarning tizimli lug'at boyligi atroflicha o'rganiladi.

Z.M.Boburning arab va fors elementlarini mahorat bilan uyg'unlashtirib, turkiy tilni boyitgan holda uning ravshanligini saqlab qolgani lingvistik tahlil obyekti bo'ladi. So'z tanlashdagi nozik did, metafora, metonimiya, epitet kabi badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalanish, ularning matn jozibasini oshirishdagi va o'quvchida chuqur taassurot qoldirishdagi o'rni yoritiladi. Z.M.Boburning uslubidagi ixchamlik, aniqlik va jozibadorlik, uning har bir so'zni o'z o'rnida ishlatish mahorati asarning badiiy qimmatini belgilovchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

Obrazlar tizimi va muallif "men"ining ifodasini o'rganishda narrativ tahlil va psixologik adabiyotshunoslik usullari qo'llaniladi. Z.M.Boburning nafaqat o'zining, balki zamondoshlari, yaqinlari va hatto dushmanlarining ham ichki dunyosini, xarakter xususiyatlarini, ruhiy holatlarini yorqin va ishonarli tarzda tasvirlay olish mahorati tahlil qilinadi. Obraz yaratishdagi psixologik chuqurlik, shaxslarning fe'l-atvori, intilishlari va motivlarini ochib berish usullari diqqat markazida bo'ladi.

Z.M.Boburning o'z-o'zini tahlil qilish mahorati, uning shaxsiy kechinmalarini, xatolarini va yutuqlarini xolislik bilan bayon etishi, muallif "men"ining asar badiiy to'qimasidagi o'rni chuqur o'rganiladi. Muallifning subyektiv qarashlari, falsafiy mushohadalari va hayotiy tajribalari obrazlar tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqiladi.

Tabiat, manzaralar va kundalik hayotning badiiy aks ettirilishini tahlil qilishda tematik va simbolik tahlil usullari qo'llaniladi. Z.M.Boburning geografik va etnografik kuzatishlarining badiiy funksiyalari, ularning asar syujeti va obrazlar tizimi bilan uyg'unligi tahlil qilinadi. O'simliklar va hayvonot dunyosi, turli xalqlarning urf-odatlarini, kundalik turmush tarzining nihoyatda aniqlik va joziba bilan tasvirlanishi shunchaki ma'lumot berish bilan cheklanmay, balki asarning umumiy badiiy muhitini yaratishga, voqealarga fon bo'lishga va hatto obrazlarning ruhiy holatini aks ettirishga xizmat qilishi ko'rsatiladi. Z.M.Boburning tabiat tasvirlari orqali o'zining ichki holatini, ruhiy kechinmalarini ifodalashi, manzaralarning ramziy ma'nolari hamda asarning umumiy estetik ta'sirini kuchaytirishi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Tadqiqotning asosiy manbai "Boburnoma" asarining ilmiy-tanqidiy nashrlari, xususan, zamonaviy o'zbek alifbosiga o'girilgan va izohlar bilan boyitilgan versiyalari hisoblanadi. Bu matnlar Boburning asl uslubi va til xususiyatlarini aniqroq o'rganish imkonini beradi. Ikkilamchi manbalar sifatida "Boburnoma"ga bag'ishlangan so'nggi yillardagi (2020-yildan keyingi) ilmiy ishlar, monografiyalar, maqolalar va dissertatsiyalar chuqur o'rganilib, ulardagi ilg'or g'oyalar va yondashuvlar hisobga olinadi. Bu mavjud tadqiqotlar bazasini kengaytirish va yangi ilmiy xulosalarga kelish imkonini beradi.

Maqolaning tuzilishi tadqiqotning bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ta'minlaydi. Dastlab, "Boburnoma"ning janr xususiyatlari va badiiy-publitsistik sintezi tahlil qilinadi. So'ngra, asardagi til va uslub mahorati, obrazlar tizimi va muallif "men"ining ifodasi, nihoyat, tabiat, manzaralar va kundalik hayotning badiiy aks ettirilishi chuqur o'rganiladi. Har bir bo'limda yuqorida qayd etilgan tegishli metodologik yondashuvlar va tahlil usullari qo'llaniladi. Ushbu metodologik yondashuv "Boburnoma"ning badiiy qatlamlarini chuqur ochib berishga, uning o'zbek va jahon adabiyotidagi o'rnini yangi ilmiy nuqtai nazardan baholashga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot "Boburnoma"ning badiiy xususiyatlarini kompleks tahlil qilib, asarning noyob janr sintezi, til va uslub mahorati, obrazlar tizimi hamda muallif "men"ining chuqur ifodasini ochib berdi. Z.M.Bobur o'zbek nasrida sodda, ravon va jozibador uslubni shakllantirib, turkiy tilning boy imkoniyatlarini namoyish etdi. Asardagi shaxslarning psixologik tasviri, tabiat manzaralari va kundalik hayotning yorqin aks ettirilishi asarning badiiy ta'sirchanligini oshiradi. Bu jihatlar "Boburnoma"ni shunchaki tarixiy hujjat emas, balki chuqur falsafiy mushohadalar va yuksak adabiy qimmatga ega bo'lgan noyob badiiy asarga aylantiradi. Natijada, "Boburnoma" nafaqat o'zbek adabiyotining, balki jahon adabiyoti xazinasining bebaho durdonasi sifatida asrlar osha o'zining munosib o'rnini egallab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatova M. (2023). Boburnomaning badiiy-estetik xususiyatlari. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikning dolzarb masalalari, 1(1), 107-110.
2. Qurbonova N.R. (2023). Boburnomaning badiiy uslub xususiyatlari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(20), 107-110.
3. Xolmatova M.A. (2022). Boburnomada inson obrazi talqini. Academic research in educational sciences, 3(10), 57-61.
4. Qurbonova G.M. (2022). Z.M.Bobur "Boburnoma" asarining lingvopoetik xususiyatlari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent.
5. Qodirova M. (2021). Boburnomada badiiy tasvir vositalari. Ilm sarchashmalari, 2(2), 116-119.
6. Xudoyberdiyeva Z.M. (2021). Boburnomada tasvir etilgan tabiat manzaralari va ularning badiiy qiymati. O'zbek tili va adabiyoti, 4, 101-104.
7. Xolmatova M.A. (2023). Boburnomada badiiy obrazlar yaratishning o'ziga xos xususiyatlari. SamDU ilmiy axborotnomasi, 2(138), 101-104.